

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ О.ЕЙХЕЛЬМАНА ДО ВИРІШЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ У КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ПОВОЄННОЇ ЄВРОПИ

Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року створив політичне підґрунтя для реалізації державного суверенітету України, повномасштабного її входження в систему міжнародних відносин, набуття статусу самостійного суб'єкта міжнародного права. Для України пріоритетним напрямком зовнішньої політики є розвиток двосторонніх стосунків із державами-членами Європейського Союзу. Співпраця з ними є умовою прискорення в Україні процесів демократизації, проведення ринкових реформ, оздоровлення економіки, розвитку інформаційного суспільства тощо. На думку відомого американського політолога З.Бжезінського, Україна виживе як незалежна держава, ставши невід'ємною частиною Центрально-Східної Європи, але не Євразії [1, с.84]. Проте інтеграція України в західноєвропейські структури відбувається суперечливо. Зокрема, українська сторона демонструє повільні темпи політичних, економічних реформ та демократизації суспільства, а загальноєвропейські інституції проявляють деяке ігнорування посткомуністичних перетворень в Україні.

Історичні факти засвідчують, що позиція країн Західної Європи щодо реалізації ідеї української національної держави завжди мала вагомe значення, особливо на початку ХХ ст. Перша світова війна призвела до виходу українського питання на міжнародний рівень, а самі українці опинилися в епіцентрі політичних стосунків наддержав. Знаний німецький історик А.Каппелер вказує, що війна і більшовицька революція завдали смертельного удару великим багатонаціональним імперіям Східної Європи – Російській, Габсбурзькій та Османській. Український народ, як і інші народи Центральної та Східної Європи, скористався обставинами та проголосив незалежність після Жовтневого перевороту в царській Росії [5, с.143]. Однак різні варіанти української незалежної держави змогли утриматися лише впродовж нетривалого часу, що значною мірою було наслідком особливостей повоєнної системи міжнародних відносин.

Після завершення Першої світової війни специфіка україно-європейських відносин визначалися низкою стереотипів. Англійський дослідник Н.Дейвіс стверджує, що вони засвідчили необґрунтоване ставлення урядів країн Західної Європи до процесу українського самовизначення. «Хоча з усіх європейських народів, - констатує науковець, - вони (українці), напевне, мали, в абсолютних цифрах, найбільше жертв серед цивільного населення, їхньою головною політичною метою було визволитися з під радянського і російського панування. Найкраще, що можна було вчинити з такою прикрою нацією, - вдати, ніби її не існує, і прийняти давню царську вигадку, що українці – це «малоросіяни». Насправді українці ані малі, ані росіяни» [2, с.59]. Радянський ідеолог В.Ленін швидко збагнув революційний потенціал національно пригнічених етносів, тому вніс до програми більшовицької партії тезу про право народів на самовизначення аж до відокремлення й утворення самостійної держави. Водночас він був переконаний у першочерговості класової боротьби, а тому сподівався, що національні проблеми зникнуть самі по собі. Більшовики намагалися підмінити національний устрій царської Росії пролетарсько-інтернаціоналістським, і в такий спосіб уникнути утворення національних держав [6, с.282]. Україна опинилася в ситуації, коли їй щоденно необхідно було доводити, що українці – це окрема нація, з окремою історією, мовою, традиціями, яка століттями перебувала під гнітом чужоземних держав, а тепер заявляє про своє природне право на власну державність, незалежність та суверенність.

Обґрунтування політико-правових підстав української державності стало центральною проблематикою наукових пошуків українських вчених-емігрантів міжвоєнного періоду. Особливе місце серед них посідає О.Ейхельман – активний громадсько-політичний діяч, ідеолог українського національно-визвольного руху кінця ХІХ – початку ХХ ст., науковець та педагог. Науково-теоретична спадщина вченого в умовах радянського режиму замовчувалась і стала доступною для дослідників лише після проголошення незалежності України. Її основні положення частково відображено в наукових розробках сучасних українських вчених, а саме: В.Потульніцького, В.Сергійчука, П.Стецюка, А.Присяжнюка, М.Петріва, Т.Осташко, О.Мошак, Л.Заблоцької, Н.Єфремової, К.Савчука, В.Денисова, В.Віднянського, В.Верстюка, І.Беґея та інших. У них стисло висвітлюються біографічні дані та основні етапи суспільно-політичної, наукової діяльності О.Ейхельмана, узагальнено розглядаються його конституційні ідеї, а також внесок в розвиток науки міжнародного права. Поза сферою наукових пошуків залишились теоретичні розробки вченого щодо європейської орієнтації українського народу, взаємодії з країнами Західної Європи, специфіки українсько-російських стосунків, а також ролі незалежної України у становленні нового світового порядку після закінчення Першої світової війни. Метою статті є аналіз поглядів О.Ейхельмана щодо права українського народу на власну державність, визначення зовнішніх орієнтирів розвитку незалежної України, її місця в системі геополітичних відносин повоєнної Європи. Окремі праці вченого розглядаються вперше.

У своїх дослідженнях О.Ейхельман апелює до урядів європейських країн і доводить легітимність процесу відродження української державності, а також його особливе значення для відновлення політичних та економічних систем європейських країн. Він доводить недемократичний і окупаційний характер радянської влади у порівнянні із цілями, завданнями та засобами українського національного руху, спрямованого на утвердження незалежної, демократичної і правової держави. Свої висновки дослідник формулює не лише на основі теоретичних знань, а здебільшого фактичних даних, обґрунтовуючи значимість самостійної України в економічному і політичному житті європейських країн.

О.Ейхельман чітко усвідомлював, що визнання української державності значною мірою залежить від позиції європейських держав. У контексті вирішення цього питання О.Ейхельман розглянув два основних моменти. По-перше, дослідник апелює до принципу самовизначення народів американського президента В.Вільсона і наголошує на тому, що світові держави повинні не лише гарантувати це право бездержавним націям, а й надати їм практичну допомогу в його реалізації [7, с.152]. Він був переконаний, що на початку ХХ ст. процес державного самовизначення набув абсолютно

етичного характеру і «...здобуває прикмети цілком вільного співжиття». Принципи самовизначення націй, проголошені у 1918 р., вчений назвав основою політичної практики, а не теоретичними догмами гуманітарних наук. «Вони стали принципами, - констатує науковець, - що їх обов'язкового застосування мають повне право сміло і твердо домагатися ті національні групи, котрі мають достатні і відповідні територіальні, етнографічні та громадсько-політичні й культурні умови, щоб творити свою власну, національну самостійну державу» [7, с.152]. На переконання О.Ейхельмана, українська нація цілком відповідає задекларованим критеріям. «Україна, - наголошує О.Ейхельман, - має вагомні підстави і дані, які надають повне право бути сильною, самостійною, національною державою, мати свій вільний народний уряд і власну, утворену на основі суверенної волі, демократично-республіканську конституцію» [8 оп.1, спр.15, арк. 70].

По-друге, вчений неодноразово намагався донести до урядів країн Західної Європи інформацію про природні, демографічні та індустріальні ресурси українців, а також значення звільненої від більшовицької окупації України для відновлення повоєнної Європи. Свою позицію він обґрунтував як з політичного, так і економічного погляду.

Характеризуючи міжнародну ситуацію після Першої світової війни, О.Ейхельман підкреслив сподівання багатьох народів на самостійне державно-політичне існування в умовах нового типу міжнародних відносин. Право на державне самовизначення проголосив і український народ, який століттями чекав цієї події. Одночасно вченого непокоїв той факт, що європейські держави не зовсім розуміли значення українського питання, а відтак не усвідомлювали місця України в розв'язанні політичних та економічних проблем світового ринку. «Політика Заходу, - констатує О.Ейхельман, - ніби все ще боїться взятися за активну підтримку українського питання і реально допомогти українській справі» [3, с.116].

Уряди окремих європейських країн лише спостерігали за перебігом політичних подій в Україні, а інші – радили підтримати українську справу, трактуючи її як фактор стабілізації повоєнної Європи. Наприклад, Італія, Болгарія, Туреччина, Румунія, Швеція, Швейцарія симпатизували українцям та підтримували ідею створення незалежної Української держави. Однак така прихильність адресувалась не окупаційній радянській владі, а виключно народу України та уряду УНР як легітимному суб'єктові національної політики. З огляду на це О.Ейхельман вказує, що «...на урядові УНР лежить велике відповідальне завдання всіма можливими засобами терпеливо та уміло використовувати всю цю сприятливу кон'юктуру, показуючи світові свою політичну дозрілість і політичний розум, не сходячи зі шляху суто державних інтересів» [3, с.117]. Особливу роль у процесі визнання державної незалежності УНР відігравала українська політична еліта, яка, переконує вчений, повинна гарантувати європейцям тривалі і стабільні політико-економічні відносини, приймаючи раціональні і виважені рішення.

О.Ейхельман переконує, що звільнення України від більшовицької окупації суттєво «підірве коріння» радянського режиму в Росії, зупинить поширення комуністичної пропаганди на інші країни світу, у тому числі й Західної Європи. «Це добре усвідомлює і московська сторона, - констатує вчений, - а тому так посилює свої військові позиції в Україні» [8, оп.1, спр.14, арк.90]. Незважаючи на вкрай складні політичні та економічні обставини, продовжує думку О.Ейхельман, українці продовжують титанічну роботу в напрямку захисту демократичних ідеалів, намагаючись не допустити розширення ідеї більшовизму. Супротив українців вчений співставив із «щитом, який затримує вільний хід більшовиків на Захід...» [8, оп.1, спр.15, арк. 72]. З огляду на це, країни Заходу мають матеріально підтримати боротьбу українського народу, без успішного завершення якої, переконаний дослідник, на теренах країн Східної Європи не відновиться політична стабільність, а економічна система Західної Європи не швидко реабілітується.

Дослідник наголошує, що на європейську спорідненість українського народу вказують і його демократичні традиції, а підтримка українцями таких європейських цінностей як моральність, релігійність, національна свідомість створили основу для утвердження демократичного політичного режиму. Демократизм проявлявся не лише в побуті і суспільному житті, а й в організації державно-владної сфери. Тому, на противагу радянській ідеології, систему державного правління України О.Ейхельман вбачав виключно у формі демократичної республіки. Він був переконаний, що «...за нового демократичного вільного державного устрою Україна досягне максимального культурного добробуту, реалізації принципу найбільш різносторонньої соціальної справедливості на користь собі і для мирного спокою на сході Європи» [8, оп.1, спр.14, арк.90]. О.Ейхельман не погоджувався з думкою окремих політиків про те, що після ліквідації більшовицької окупації на теренах України встановиться беззладдя та анархія, адже для налагодження політичного, суспільного і правового життя уряд УНР вжив усіх необхідних заходів.

Вчений ініціював і розвинув думку, що повоєнна економічна криза в країнах Східної Європи є результатом загальних світових тенденцій. Відновлення сталого державно-політичного та суспільно-економічного життя країн Східної Європи можливе за умови «...визнання права на національний і політичний суверенітет поодиноких національних держав, які повстали в останні роки на території бувшої Російської Імперії» [8, оп.1, спр.6, арк.3]. Стабілізація політичної системи східноєвропейських держав залежить від утвердження постійного державного устрою на Україні, відповідно до вимог населення.

О.Ейхельман обґрунтовує економічні підстави визнання незалежності України європейськими країнами, а також їхню підтримку у відновленні і розвитку новоутвореної держави. Він акцентує увагу на прагненні українців встановити економічний добробут відповідно до своєї національної ідеології, «...при умові цілком вільного вибору співділання з чужоземними капіталами та підприємствами» [8, оп.1, спр.6, арк.3]. Разом з тим, вчений застерігає уряди світових держав від будь-яких колонізаційних намірів щодо України, її економічної відбудови за допомогою недемократичних ресурсів, наприклад, використання зброї, поліцейного апарату тощо. Дослідник вважає неприпустимими такі кроки і розглядає їх як спроби окупації УНР, яким слід активно протидіяти. Натомість до прийнятних методів відбудови економічної системи УНР О.Ейхельман відносить вільну економічну співпрацю як у середині української держави, так і поза її межами, гарантування багатосторонності у прийнятті рішень, встановлення миру, партнерства, взаємовигідності та економічної вигоди.

Вчений визначає основні проблемні моменти економічної системи повоєнної Європи, які можна розв'язати за допомогою ресурсів України. По-перше, констатує О.Ейхельман, Україна – одна із найбільших держав, що відокремились від

Російської імперії. Так, величина її території близько 0,5 млн.кв.км, а кількість населення – 40 млн. чоловік. Цей аргумент О.Ейхельман називає «...головним оправданням національної самостійності української держави» [7, с.152]. Україна - багаточисельна держава, населення якої є фізично здоровим, інтелектуально розвинутим. Тому особливу увагу вчений акцентує на її демографічному ресурсі. Зокрема 85% населення України, продовжує він, становлять українці, а більшість з них це «...трудолюбиве, фізично сильне, духовно розвинуте і релігійно налаштоване сільське населення» [8, оп.1, спр.14, арк.85]. Праця українців завжди вважалася кваліфікованою, вони займали особливе місце в кадровому забезпеченні Російської імперії, зокрема, в системі освіти, управлінських структурах, у тому числі й урядових. З огляду на це, підкреслює О.Ейхельман, керівні посади системи державного управління регіонального і центрального рівня можна укомплектувати «своїми національними українцями» [8, оп.1, спр.15, арк. 70]. Вчений провів логічні паралелі між територіальною величиною України та потужним демографічним ресурсом, не лише у його кількісному вимірі, а й якісному – науковому, фізичному, духовному тощо. Фактично він окреслив величезні економічні та політичні перспективи незалежної демократичної України в європейському просторі, завдяки її демографічним і територіальним потужностям.

По-друге, продовжує О.Ейхельман, Україна володіє чималими природними ресурсами: хлібом, овочами, цукром, тютюном, лісом, худобою, залізною рудою, кам'яним вугіллям, сіллю, нафтою тощо. Продумане і раціональне використання природних багатств, на думку дослідника, забезпечить швидке відновлення і розвиток економічної системи не лише зруйнованої більшовиками України, а й повоєнної Європи. Наприклад, українське селянство, як найчисельніша суспільна верства, характеризувалося експортними потужностями близько 12 млрд.кг. продуктів харчування щорічно. В умовах фінансово-економічної кризи та економічної доцільності О.Ейхельман підтримує ідею про те, що грошову систему розрахунків між Україною і країнами Європи варто замінити бартерною. У такому випадку надані Європою новітні виробничі технології, сільськогосподарські машини, модернізовані знаряддя праці зможуть вивести Україну з економічної розрухи в короткі терміни [8, оп.1, спр.16, арк.65б].

У «Меморіалі бюро селянських депутатів всеукраїнського трудового конгресу та бюро селянської соціалістичної партії», співавтором котрого був і О.Ейхельман, декларуються основні позиції представників українського селянства, а саме: уряд УРСР на чолі з Х.Раковським не є легітимним, а лише філією московського радянського уряду; на території України радянська влада є окупаційною і руйнує Українську державу; українське селянство визнає борги колишньої царської імперії перед країнами Європи і США та зобов'язується повернути частину з них; український народ виявляє бажання будувати власну державність у співпраці з державами Європи, що може реалізуватись лише при визнанні суверенності Української держави; єдиним законним урядом України є уряд на чолі з Головою Директорії С.Петлюрою і лише він наділяється правом укладати договори від імені українського народу і Української Держави [8, оп.1, спр.16, арк. 66б]. У такий спосіб вчений доводить проєвропейську налаштованість українського селянства, яке фактично складало майже все населення України.

Беручи до уваги природні ресурси і значні територіальні простори України, О.Ейхельман наголошує на ключовій ролі УНР у процесі встановлення економічної рівноваги в Європі: і як експортера продукції, і як споживача імпортованих товарів. В умовах правильного відновлення й організації економічної системи, переконаний вчений, Україна може експортувати велику кількість сировини і продуктів за кордон, а також стати важливим ринком збуту для інших держав світу [8, оп.1, спр.15, арк. 70]. Одночасно він обґрунтовує принцип взаємовигідності економічного співробітництва між Україною і країнами Європи.

По-третє, переконує О.Ейхельман, з-поміж усіх держав, що повстали на території царської імперії, Україна виявилась найбільш готовою до самостійного політичного та економічного життя. Це було важливим аргументом для вирішення питання погашення зовнішніх боргів царської імперії. Вчений розумів, що громадяни західних держав - кредиторів колишньої царської Росії, здебільшого цікавляться питаннями боргової відповідальності. На той час переговори з радянським урядом Москви засвідчили, констатує О.Ейхельман, що більшовики «...цих боргів виплачувати не хочуть, вони й не можуть їх заплатити та й не заплатять їх ... бо мають свою власну, цілком неетичну мораль» [8, оп.1, спр.6, арк. 3].

Натомість уряд УНР після звільнення від більшовицької окупації зобов'язувався: 1) повернути урядам Західної Європи 20% зовнішнього боргу Російської імперії, залишивши за собою право отримати відсоток з активу всього майна колишньої імперії в аналогічній пропорції; 2) повернути іноземним капіталовкладникам націоналізоване більшовиками майно. У таких спосіб українська сторона не лише відкрито задекларувала свою позицію відносно зовнішнього боргу колишньої царської імперії, але й залишала за собою право одержати в зафіксованій пропорції (близько 20%) активу всього її майна. Це свідчить, що заявки представників українського уряду не були популістськими, а економічно обґрунтованими і раціонально виваженими, підсумовує вчений.

О.Ейхельман вважає, що країни Західної Європи повинні усвідомити всю повноту загрози радянського режиму і підтримати запропоновані ідеї як для реалізації власного національного інтересу, так і для потреб України. По-перше, європейським урядам необхідно взяти до уваги інформацію про злочини більшовицького режиму в Україні і, за такої можливості, перевірити їхню достовірність. По-друге, в категоричній формі домагатися від радянського уряду в Москві звільнення України від більшовицької окупації. По-третє, надати українському народові позику для його достатнього продовольчого забезпечення. Регламентацію, контроль і керівництво за розподілом наданої допомоги необхідно, за рекомендацією О.Ейхельмана, доручити незалежній міжнародній комісії [8, оп.1., спр.6., арк.4].

Одночасно вчений застерігав і від надмірних очікувань українців щодо допомоги країн Західної Європи, «сліпої прозахідної орієнтації», а також популізму в обіцянках українських політиків, наданих урядам розвинутих демократичних країн. Але він доходить до висновку, що українське питання відразу стало реальним чинником в міжнародних відносинах і сама західно-європейська орієнтація УНР не залишалися лише абстрактним ідеалом, «а почала вилитися в цілком конкретні заходи, збоку тих, хто її додержувався» [4, с.5].

Суттєвою помилкою українських політичних діячів на шляху визнання незалежності України О.Ейхельман назвав їхні численні звернення до урядів країн Західної Європи, які часто були суперечливими. «Кожний на випередки, - констатує він, - вихваляє своє угруповання, обіцяє золоті гори з «амбару» Європи, яким вважається Україна і при цій обов'язково висловлює

недовір'я всім іншим угрупованням, а заодно і існуючому уряду, з котрим, мовляв, не можна мати нічого спільного» [4, с.5]. Зрозуміло, що з такими методами роботи справа українського визнання набувала все більшої ілюзорності. Проводилася безконечна і постійна дискредитація самої ідеї Української державності. Це призвело до зміни траєкторії руху процесу національного самовизначення – від визнаної самостійної держави до «якоїсь купки емігрантів», з прикрістю констатує вчений.

Визначаючи місце України в європейському просторі, О.Ейхельман здебільшого апелював до реальних фактів політичної практики, аніж малоефективних теоретичних роздумів. Він чітко обґрунтував потребу відновлення української державності як з політичної, так і економічної точки зору у контексті українсько-європейських взаємин. Дослідник вказав на дві важливі особливості зовнішньополітичних орієнтирів УНР. По-перше, не варто плекати сподівань щодо надмірної допомоги з боку країн Західної Європи у вирішенні «українського питання», по-друге, пасивність урядів європейських країн у справі визнання незалежності України значною мірою була спровокована поведінкою українських політиків на міжнародній арені, які демонстрували свою розпороченість, неорганізованість і протистояння. У контексті питання про державну незалежність УНР О.Ейхельман розглядає складні українсько-російські взаємини, що може стати предметом подальших досліджень науково-теоретичної спадщини вченого. Аналогічні проблеми, на жаль, залишились актуальними і для сучасного політичного розвитку України.

Політичні ідеї вченого споріднені із завданнями, що постали на сучасному етапі українського державного будівництва. Україна намагається повною мірою реалізуватись як незалежна та суверенна держава, зайняти міцні позиції в системі європейських країн, ставши не лише географічно, а й політично частиною об'єднаної Європи. Все ще складними залишаються відносини з Росією, які повинні будуватись виключно на рівноправних позиціях. Європейську інтеграцію України визнано пріоритетною, але вона суттєво ускладнюється політичними та економічними факторами. Сучасна політична еліта в своїх програмах не виробила спільного напрямку, єдиної стратегії розвитку України як у системі внутрішніх відносин, так і на міжнародній арені. З огляду на вищезазначене, державотворчі ідеї О.Ейхельмана потребують не лише теоретичної оцінки, а й впровадження у систему організації і функціонування державної влади, реалізації нею своїх зовнішньополітичних функцій. Варто прислухатись до його висловлювання, яке було написано майже сто років тому: „Уроки минулого навчили нас багато дечому. Треба аби ті уроки в майбутньому були використані серйозно і з цілковитим розумінням. Без цього українська справа не розвинеться в бажаний для всіх український спосіб. Відповідальні чинники, що стали на чолі української справи на офіційних і неофіційних позиціях, повинні пам'ятати, що на окремих партійних програмах, яких з'явилось уже так багато, не зможемо вигнати окупантів з рідного краю” [3, с.117].

1. Бжезінський З. Велика шахівниця / З.Бжезінський. – Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 200. – 236 с.
2. Ейхельман О. Стан сучасної дипломатії / О.Ейхельман // Визволення. – Прага, 1921. – Ч.5-8. – С.113-118.
3. Ейхельман О. С.У.Д. / О.Ейхельман. – Київ-Тарнів: Вид-во С.У.Д., 1921. – 79 с.
4. Каппелер А. Мала історія України / А.Каппелер; [пер. з німецької «К.С.І.»]. – К.: «К.І.С.», 2007. – 264 с.
5. Каппелер А. Росія як полі етнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад / А.Каппелер; [пер. з німецької Х.Назаркевич]. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. – 360 с.
6. Конституційні акти України. 1917 – 1920. Невідомі конституції України / [під. ред. Ю.Д.Прилюка]. – Київ: Філософська і соціальна думка, 1992. – 272 с.
7. Центральний державний архів вищих органів державної влади та управління України, ф.3882.
8. Особовий фонд професора Оттона Отоновича Ейхельмана

SUMMARY

Turchyn Y. THEORETICAL APPROACHES OF O.TIHELMANN TO THE SOLUTION OF THE UKRAINIAN MATTER IN THE CONTEX OF SOCIAL AND POLITICAL AND ECONOMICAL PROCESSES IN POSTWAR EUROPE

The social and political views of the famous Ukrainian public and political figure Otto Eihelmann in 1917-1920 are analyzed. First of all such aspect of political position of the scientist as the peculiarities of the relationship between the UPR and the countries of Western Europe, the significance of the independent Ukraine for the restoration of economical and political systems of the countries of postwar Europe are considered. The actuality of views of O.Eihelmann are pointed out.